

Галина Бережницька

Львівський національний аграрний університет (м. Дубляни), Україна

МЕТОДИЧНИЙ ІНСТРУМЕНТАРІЙ ОЦІНЮВАННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ВИКОРИСТАННЯ ЗЕМЕЛЬНИХ РЕСУРСІВ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВ

Galyna Berezhnyska

Lviv National Agrarian University, Ukraine

METHODOLOGICAL INSTRUMENTS FOR EVALUATION OF LAND USE EFFICIENCY BY AGRICULTURAL ENTERPRISES

The article substantiates and analyzes methods of assessment of the efficiency of land resources use by agricultural enterprises. The research studies and applies a wide range of methodological approaches for determination of regularities and problem directions in the phenomena and processes deteriorating of efficient employment of the resources. The authors of the work consider that fundamentals for the methodology of examination of land resources of agricultural enterprises should include factor-conceptual and methodic approaches to assessment of efficient land resources use.

Keywords: methodological instruments, efficiency, land use, agricultural enterprises, agricultural lands.

Постановка проблеми. Дослідження земельних ресурсів сільськогосподарських підприємств вимагає застосування широкого арсеналу методологічних підходів для виявлення закономірностей та проблемних напрямів в явищах і процесах, що детермінують їх ефективність використання.

Вперше поняття «ефективність» ввели У. Петті та Ф. Кене, які провели кількісний аналіз економічних процесів¹. Саме поняття «ефективність» має латинське походження (effectus – виконання, результат, а efficientia – результативність).

Завданням даного дослідження є обґрунтувати та зробити аналіз методів оцінювання ефективності використання земельних ресурсів сільськогосподарських підприємств.

Вклад основного матеріалу. Сучасні наукові погляди щодо сутності ефективності розмежувалися за двома напрямками: відповідно до першого – ефективність пов'язана з результативністю², що відображає рівень досягнення запланованого результату³, ступінь досягнення стратегічних цілей і завдань⁴ і виступає «зовнішнім проявом» (негативним або позитивним) діяльності господарюючого суб'єкта⁵; відповідно до другого – відношенням кінцевого результату (ефекту) до витрат ресурсів, «внутрішнім проявом» діяльності підприємства, спрямованим на підвищення внутрішньої економічності його роботи⁶.

Так у трактовці сутності ефективності вчені Шеремет А. Д. та Сайфулін Р. С. мають спільний підхід, згідно якого ефективність визначається як складна категорія, що характеризується результативністю роботи підприємства та рентабельністю його капіталу, ресурсів або продукції⁷. Лямець В. І. та Тевяшев А. Д. вважають, що ефективність – це не просто властивість операції (процесу функціонування системи), що відбивається в її здатності давати певний ефект, а дієвість такої здатності, тобто результативність, співвіднесена з ресурсними витратами⁸. Справедливо також зауважує Падерін І., що

¹ Бобков, К. (1999). Экономическая теория. Макроэкономика. Макроэкономические принципы. Совокупный спрос и совокупное предложение. Москва: Современный гуманитарный университет.

² Державний стандарт України (2001). *Системи управління якістю. Вимоги. ДСТУ ISO 9001-2001*. Київ: Держстандарт України, 24.

³ Куценко, А. В. (2008). *Організаційно-економічний механізм управління ефективністю діяльності підприємства споживчої кооперації України: монографія*. Полтава: РВВ ПУСКУ.

⁴ Друкер, П. (2007). *Практика менеджмента*. Москва: Вільямс, 2.

⁵ Олексюк, О. (2009). Технологія оцінки результативності діяльності підприємства. *Збірник наукових праць ЧДТУ. Серія Економічні науки*. Черкаси : ЧДТУ, 22, 2, 169-173.

⁶ Градобоев, Е. (2009). Особенности оценки эффективности деятельности промышленных предприятий: *автореферат диссертации на соискание научной степени кандидата экономических наук*. Иркутск: Байкальский государственный университет экономики и права.

⁷ Куценко, А. В. (2008). *Організаційно-економічний механізм управління ефективністю діяльності підприємства споживчої кооперації України: монографія*. Полтава: РВВ ПУСКУ, 205.

⁸ Ячменьова, В. М. (2010). *Ефективність управління діяльністю промислового підприємства та діагностика загроз: монографія*. Сімферополь: ВД АРІАЛ.

ефективність – це результативність, тобто результат діяльності (ефект), який отримує суспільство, підприємство або людина на одиницю використаних (або застосованих) ресурсів¹. На нашу думку, наведені трактування свідчать, що ефективність виступає показником якості, який характеризує досягнення намічених цілей при певних затратах.

В цілому, ефективність є складною категорією, що потребує дослідження у процесі господарської діяльності людини. Адже вона може призвести як до бажаних позитивних результатів, так і до негативних. Разом з тим, на думку Яценко О. ефективність створює відносний показник результативності і може бути тільки позитивною величиною².

В економічній енциклопедії ефективність характеризується як «...здатність забезпечувати ефект, позитивний фінансовий результат процесу виробництва, що розраховується як співвідношення результату (ефекту) до затрат, котрі стали підставою його одержання»³. Такі автори, як Орлов П. А.⁴ та Сініцина Т. А.⁵ також розуміють цю категорію як відношення ефекту (результату) до витрат або ресурсів, що були витрачені на його отримання.

Варто зазначити, що історично та логічно поняття ефективності пов'язано з розвитком суспільного виробництва. Без виробництва, без економічних відносин воно не має самостійного значення⁶. В науковій літературі під ефективністю розуміються різні економічні характеристики суспільного виробництва – від інтенсивності використання і продуктивності ресурсів до собівартості продукції і рентабельності виробництва. Частина економістів пов'язує це поняття з темпами розширеного відтворення⁷.

Сутність поняття ефективне використання землі, як зазначав В.С. Шаманаєв⁸, витікає з її особливої ролі в житті і діяльності людини та виражає певні суспільно-виробничі і, зокрема, земельні відносини в конкретних умовах того чи іншого способу виробництва. На думку Я.І. Лютого, ефективність використання земельних ресурсів виражає відносини між членами суспільства з використання землі, вкладеними ресурсами і здобутим результатом, тобто за ефективністю можна судити про ступінь використання трьох факторів трудового процесу⁹. На нашу думку, під ефективністю використання земельних ресурсів сільськогосподарських підприємств варто вважати таке використання земель, яке забезпечує не лише отримання економічного ефекту від господарювання, але й сприяє задоволенню потреб людини у продуктах харчування, збереженню і відтворенню родючості ґрунтів, екологічного стану навколишнього середовища.

Ефективне використання земельних ресурсів варто розглядати через призму дотримання відповідних принципів їх використання, що відображають зміст раціонального землекористування. Науковці В'юн В.Г. та Семикін О.М. основними принципами організації раціонального землекористування вважають такі¹⁰:

- всезагального підходу (розуміння землі як екосистеми передбачає її цілісний гармонійний розвиток задля економічного зростання галузей національної економіки);
- екологізації землекористування (міцність національної економіки залежить від екологічної безпеки, яка забезпечує рівновагу усіх природних процесів);
- системного підходу (при ефективному землекористуванні враховуються не лише природно-економічні умови, а й соціальні, демографічні, технологічні, політичні, культурні аспекти середовища);
- регіонального (зонального) підходу (враховуються природні, економічні умови регіону, зони, господарства);

¹ Падерин, И. (2003). Научные и практические аспекты повышения экономической эффективности современного предприятия. *Вісник Академії економічних наук України*, 1, 89-95.

² Яценко, О., Романюк, О. (2008). Економічні та соціальні аспекти оцінки ефективності. *Науковий вісник НЛТУ України*, 18(6), 237-238.

³ Мочерний, С. В. (2000). *Економічна енциклопедія. У 3 томах*. Київ: Академія, 1, 508.

⁴ Яценко, О., Романюк, О. (2008). Економічні та соціальні аспекти оцінки ефективності. *Науковий вісник НЛТУ України*, 18(6), 237-238.

⁵ Градобоев, Е. (2009). Особенности оценки эффективности деятельности промышленных предприятий: автореферат диссертации на соискание научной степени кандидата экономических наук. Иркутск: Байкальский государственный университет экономики и права.

⁶ Ткачук, С.А. (1983). *Эффективное использование земельных ресурсов: (Вопросы управления земельными ресурсами)*. Москва: Экономика, 13.

⁷ Важенин, П.Г. (1984). *Проблема повышения эффективности использования земель в сельском хозяйстве // Вопросы эффективного использования земельных ресурсов. Сборник научных трудов*. Москва: ГИЗР, 17.

⁸ Шаманаев, В.С. (1979). *Эффективность использования земли в условиях индустриализации сельского хозяйства*. Москва: Колос.

⁹ Лютый, Я.И. (1991). *Прогнозирование и планирование использования земельных ресурсов: учеб. пособие*. Киев: УСХА, 95.

¹⁰ В'юн, В.Г., Семикін О.М. (2003). Закономірності та наукові принципи розвитку раціонального землекористування. *Землевпорядний вісник*, 4, 4-9.

- рівноправності всіх форм власності й господарювання на землі (відповідно до статті 5 Земельного кожен громадянин, юридична особа, територіальна громада та держава мають рівні права власності й господарювання на землі¹);
- використання землі за цільовим призначенням (поділ земельного фонду за цільовим призначенням і використання їх відповідно до встановленої цілі);
- законності (незалежно від форм власності земля повинна використовуватися згідно з вимогами чинного законодавства);
- законодавчого й нормативного забезпечення (ефективне використання земельних ресурсів забезпечується реалізацією сукупних законодавчих актів і нормативних документів);
- платності землекористування (передбачає сплату земельного податку або орендної плати за землю);
- проектного забезпечення (користування земельними ресурсами здійснюється на підставі відповідної землевпорядної документації);
- відповідності (передбачає необхідність органічної відповідності земельних ресурсів соціально-економічним і духовним потребам суспільства);
- економічного стимулювання (полягає у наданні податкових і кредитних пільг за реалізацію відповідних програм використання та охорони земель, виділенні коштів з державного і місцевого бюджетів для відновлення стану земель, звільненні від плати за земельні ділянки, що перебувають у стадії сільськогосподарського освоєння та інше, що передбачено ст. 205 Земельного кодексу України);
- відповідальності за порушення земельного законодавства (мова йде про цивільну, адміністративну або кримінальну відповідальність за порушення правил землекористування);
- державного регулювання (проведення державної політики, спрямованої на захист вітчизняних товаровиробників);
- диференційованого використання земель (диференційоване використання схилених, малопродуктивних, техногенно забруднених земель та диференційоване розміщення посівів сільськогосподарських культур в залежності від якості ґрунтового покриття, рельєфу, рівня зволоженості ґрунтів та ін.);
- морально-етичний; (бережливе ставлення до землі);
- зорієнтований на обмеження прав на землю (регламентований режим використання земель у межах охоронних зон, зон санітарної охорони, санітарно-захисних зон та ін.);
- інноваційно-інвестиційного забезпечення (ефективне використання земельних ресурсів є неможливим без інвестиційно-інноваційної діяльності, яка передбачає реалізацію довгострокових науково-технічних програм; розробку й впровадження нових, ресурсозберігаючих технологій з метою збереження родючості ґрунтів, поліпшення соціально-економічного та екологічного становища та інше);
- науковості (забезпечення державних землевпорядних органів управління земельними ресурсами інформацією про новітні досягнення у галузі землевпорядкування, законодавчими і нормативними документами, програмами, показниками соціально-економічного розвитку регіону, України у цілому);
- врахування історичного досвіду.

Важливість проблеми ефективного використання земельних ресурсів обумовлює необхідність визначення критеріїв та показників для оцінки ефективності землекористування. Хочемо зазначити, що критерії надають широкую характеристику ефективності, тоді як показники є похідними величинами від критерію і виступають їх конкретним вираженням.

На думку В.М. Пахомова, критерій ефективності використання земель полягає в максимальному досягненні виробничих результатів в рослинництві при мінімумі суспільно необхідних затрат живої праці і матеріальних засобів, неухильному рості ґрунтової родючості, тобто ефективність використання земель розглядається ним як органічна єдність двох її складових частин — результативності та економічності².

Цілком погоджуємося з науковцем щодо важливості окреслення принципів соціального характеру, оскільки саме на державному рівні через застосування відповідних нормативно-правових інструментів першочергово повинна забезпечуватися соціальна спрямованість землекористування, яка враховуватиме інтереси суспільства.

Проте останнім часом в науковій літературі все частіше зустрічаються такі види ефективності використання земельних ресурсів сільськогосподарських підприємств, як еколого-економічна, соціально-економічна, виробничотехнічна, які базуються на засадах комплексного підходу до їх формування. Комплексний підхід враховує органічний взаємозв'язок та взаємообумовленість показників та критеріїв, що використовуються при дослідженні ефективності землекористування, і дає можливість глибше та всебічно оцінити результативність сукупного впливу.

¹ Булигін, С.Ю. (2002). *Земельний кодекс України.: Коментар*. Харків: Одіссей.

² Пахомов, В.М. (1984). Критерий и показатели эффективности использования земли. *Вопросы эффективного использования земельных ресурсов. Сборник научных трудов*. Москва: ГИЗР, 108-114.

Зауважимо, що при єдиному критерії може бути декілька показників оцінки або комплексна їх система, котрі відображають рівень, а також динаміку досліджуваної категорії. Узагальнивши різні підходи вітчизняних та зарубіжних науковців до оцінки ефективності землекористування наводимо різноманітні показники за видами ефективності (табл. 1)

Таблиця 1

Рекомендовані показники оцінювання ефективності використання земельних ресурсів сільськогосподарських підприємств за видами*

Вид ефективності	Показник оцінювання
Економічна	<ul style="list-style-type: none"> – валова продукція в порівнянних цінах; – товарна продукція в поточних цінах реалізації; – чиста продукція; – валовий (чистий) дохід на одиницю площі; – прибуток в розрахунку на гектар сільськогосподарських угідь; – рентабельність.
Структурна	<ul style="list-style-type: none"> – рівень сільськогосподарської освоєності; – рівень розораності території; – питома вага інтенсивних культур; – коефіцієнт повторного використання земель; – площа посівів в площі ріллі; – землезабезпеченість; – землеозброєність; – коефіцієнт антропогенного навантаження; – питома вага інтенсивних культур; – рівень меліорованості
Технічна	<ul style="list-style-type: none"> – вихід валової продукції з одиниці земельної площі; – продуктивність худоби; – урожайність сільськогосподарських культур
Технологічна	<ul style="list-style-type: none"> – собівартість продукції, – врожайність культур з одиниці посівної площі; – продуктивність худоби і птиці; – приріст урожайності сільськогосподарських культур; – зниження енергомосткості виробництва продукції землеробства; – приріст валової продукції сільського господарства в порівнянних цінах (на 1 га сільськогосподарських угідь, на одного робітника)
Екологічна	<ul style="list-style-type: none"> – ґрунтова родючість; – баланс гумусу; – родючість ґрунту; – площа збору врожаю соняшнику у структурі площ сільськогосподарських культур; – забрудненість; – рівень ерозійної небезпеки сільськогосподарських культур; – коефіцієнт екологічної стабільності території; – коефіцієнт антропогенного навантаження; – зниження забруднення навколишнього середовища; – рівень еродованості земель; – зміна площі земельних угідь; – частка чистого прибутку підприємства, спрямованого на екологічні заходи; – частка екологічно чистої продукції; – масштаби використання мінеральних добрив; – наявність сучасних очисних споруд
Природна	<ul style="list-style-type: none"> – природні умови
Витратна	<ul style="list-style-type: none"> – загальний рівень витрат на виробництво; – фондоозброєність; – рівень амортизації; – собівартість.

Вид ефективності	Показник оцінювання
Енергетична	<ul style="list-style-type: none"> – енергомісткість; – енергетичні потужності на 1 га сільськогосподарських угідь; – енергетичні потужності на 1 га ріллі – собівартість енергії; – енергоозброєність
Інвестиційна	<ul style="list-style-type: none"> – дохід на 1 грн інвестицій; – прибуток на 1 грн інвестицій; – величина інвестицій на 1 га сільськогосподарських угідь
Соціальна	<ul style="list-style-type: none"> – питома вага прибутку, спрямованого на соціальні заходи, в загальній масі чистого прибутку; – величина прибутку, спрямованого на соціальні заходи, в розрахунку на одного середньооблікового працівника підприємства; – рівень оплати праці працівників сільськогосподарських підприємств – земленавантаження (площа сільськогосподарських угідь, що припадає на одного працівника, зайнятого в сільськогосподарському виробництві) – структура сільськогосподарських угідь за формами власності; – структура сільськогосподарських угідь за організаційно-правовими формами
Еколого-економічна	<ul style="list-style-type: none"> – валові збори та урожайність сільськогосподарських культур; – площа збирання сільськогосподарських культур; – вартість валової продукції у розрахунку на площу угідь; – рентабельність продукції; – кількість внесення мінеральних та органічних добрив; – частки удобреної площі мінеральними та органічними добривами; – кореляція урожайності і стану ґрунтів та засобів стимуляції урожайності; – витрати на меліоративно-екологічні заходи; – коефіцієнт мінливості продуктивності земель
Соціально-економічна	<ul style="list-style-type: none"> – орендна плата за земельні частки (паї); – орендна плата за майнові частки (паї); – приріст вартості одиниці площі землі та вихід продукції на душу населення
Виробничотехнічна	<ul style="list-style-type: none"> – землевіддача; – фондівіддача; – матеріаломісткість; – працемісткість
Соціально-еколого-економічна	<ul style="list-style-type: none"> – кількість енергії, що продукується біомасою; – рівень використання різних джерел енергії; – відношення енергії біомаси до витрат енергії природного палива й людини

* Побудовано автором на основі узагальнення джерел¹.

¹ Добровольська, Н. (2013). До питання визначення еколого-економічної ефективності використання земельних ресурсів у землеробстві. *Регіон – 2013: стратегія оптимального розвитку : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (7–8 листопада 2013 р.)*. Харків: ХНУ імені В.Н. Каразіна, 407-409; Дем'яненко, С. (2005). *Менеджмент аграрних підприємств*. Київ: КНЕУ; Андрійчук, В. (2002). *Економіка аграрних підприємств*. Київ: КНЕУ; Лаврук, В. (2019). Методика оцінки ефективності та аналізу інноваційної діяльності в сільському господарстві. *Електронний журнал Ефективна економіка* <<http://economy.nauka.com.ua/index.php?operation=1&iid=192>>; Андрійчук, В. (2006). Ефективність діяльності аграрних підприємств: теорія, методика, аналіз. Київ: КНЕУ; Чернецька, О. (2011). Методичні підходи до визначення ефективності витрат сільськогосподарських підприємств в управлінському обліку. *Актуальні проблеми розвитку економіки регіону*, 7(1), 188-195; Васильков, В. (2003). *Організація виробництва*. Київ: КНЕУ; Гуроров, О. (2006). Оцінка земельних ресурсів та ефективності інвестицій. Харків: ХНАУ; Ткаль, Я. С. (2011). Управління ефективністю використання земельних ресурсів сільськогосподарськими підприємствами: дисертація на здобуття наукового ступеню кандидата економічних наук. Суми: Сумський національний аграрний університет; Борщевський, П.П., Чернюк, М.О., Заремба, В.М. (1998). *Підвищення ефективності використання, відтворення і охорони земельних ресурсів регіону*. Київ: Аграрна наука; Попова, М.М. (2014). Еколого-економічна ефективність як складова сукупної результативності агропромислового виробництва *Вісник ЖНАЕУ*, 1-2 (43), 2, 241-249.

Висновки. Проаналізовано методи оцінювання ефективності використання земельних ресурсів сільськогосподарських підприємств. Досліджено та застосовано широкий арсенал методологічних підходів для виявлення закономірностей та проблемних напрямів в явищах і процесах, що погіршують їх ефективність використання.

Вважаємо, що фундаментальність методології дослідження земельних ресурсів сільськогосподарських підприємств повинна охоплювати факторно-концептуальний та методичний підходи до оцінювання ефективного використання земельних ресурсів. Зрозуміло, що дослідження ефективності використання земельних ресурсів у сільськогосподарських підприємствах – складний та довготривалий процес. Тому не можливо виокремити єдиний показник, який у повній мірі відображав би рівень ефективності використання земельних ресурсів.

References:

1. Andriychuk, V. (2002). *Ekonomika ahrarnykh pidpryyemstv* [The economy of agrarian enterprises]. Kyiv: KNEU. [in Ukrainian].
2. Andriychuk, V. (2006). *Efektivnist diyalnosti ahrarnykh pidpryyemstv: teoriya, metodyka, analiz* [Efficiency of activity of agrarian enterprises: theory, methodology, analysis]. Kyiv: KNEU. [in Ukrainian].
3. Bobkov, K. (1999). *Ekonomicheskaya teoriya. Makroekonomika. Makroekonomicheskiye printsipy. Sovokupnyy spros i sovokupnoye predlozheniye* [Economic theory. Macroeconomics. Macroeconomic principles. Aggregate demand and aggregate supply]. Moscow: Sovremennyy gumanitarnyy universitet. [in Russian].
4. Borshchevskyy, P.P., Chernyuk, M.O., Zarembo, V.M. (1998). *Pidvyschennya efektyvnosti vykorystannya, vidtvorennya i okhorony zemelnykh resursiv rehionu* [Increasing the efficiency of use, reproduction and protection of land resources in the region]. Kyiv: Ahrarna nauka. [in Ukrainian].
5. Bulyhin, S.U. (2002). *Zemelnyy kodeks Ukrayiny: Komentar* [Land Code of Ukraine: Commentary]. Kharkiv: Odissey. [in Ukrainian].
6. Vazhenin, P.G. (1984). Problema povysheniya effektivnosti ispolzovaniya zemel v selskom khozyaystve [The problem of increasing the efficiency of land use in agriculture. Issues of efficient use of land resources]. *Voprosy effektivnogo ispolzovaniya zemelnykh resursov. Sbornik nauchnykh trudov* [Collection of scientific papers]. Moscow: GIZR. [in Ukrainian].
7. Vasylykov, V. (2003). *Orhanizatsiya vyrobnytstva* [Organization of production]. Kyiv: KNEU. [in Ukrainian].
8. Hutorov, O. (2006). *Otsinka zemelnykh resursiv ta efektyvnosti investytsiy* [Land valuation and investment efficiency]. Kharkiv: KHNAU. [in Ukrainian].
9. Vyun, V.H., Semykin O.M. (2003). Zakonomirnosti ta naukovi pryntsypy rozvytku ratsional'noho zemlekorystuvannya [Laws and scientific principles of rational land use development]. *Zemlevporyadnyy visnyk* [Land Bulletin], 4, 4-9. [in Ukrainian].
10. Gradoboyev, Y. (2009). Osobennosti otsenki effektivnosti deyatelnosti promyshlennykh predpriyatiy: avtoreferat dissertatsii na soiskaniye nauchnoy stepeni kandidata ekonomicheskikh nauk [Features of an assessment of efficiency of activity of the industrial enterprises: the dissertation author's abstract on competition of a scientific degree of candidate of economic sciences]. Irkutsk: Baykalskiy gosudarstvennyy universitet ekonomiki i prava. [in Russian].
11. Demyanenko, S. (2005). *Menedzhment ahrarnykh pidpryyemstv* [Management of agrarian enterprises]. Kyiv: KNEU. [in Ukrainian].
12. State Standard of Ukraine (2001). *Quality management systems. Requirements DSTU ISO 9001-2001*. Kyiv: Gosstandart of Ukraine. [in Ukrainian].
13. Dobrovol'ska, N. (2013). Do pytannya vyznachennya ekoloho-ekonomichnoyi efektyvnosti vykorystannya zemel'nykh resursiv u zemlerobstvi [On the issue of determining the ecological and economic efficiency of land use in agriculture]. *Rehion-2013: stratehiya optymal'noho rozvytku : materialy Mizhnarodnoyi naukovo-praktychnoyi konferentsiyi (7-8 lystopada 2013 r.)* [Region-2013: Optimal Development Strategy: Materials of the International Scientific and Practical Conference (November 7-8, 2013)]. Kharkiv: KHNU imeni V.N. Karazina, 407-409. [in Ukrainian].
14. Druker, P. (2007). *Praktika menedzhmenta* [Management practice]. Moscow: Williams.
15. Kutsenko, A. V. (2008). *Orhanizatsiyno-ekonomichnyy mekhanizm upravlinnya efektyvnistyu diyalnosti pidpryyemstva spozhyvchoyi kooperatsiyi Ukrayiny: monohrafiya* [Organizational and Economic Mechanism for Managing the Efficiency of the Enterprise of Consumer Cooperatives in Ukraine: Monograph]. Poltava: RVV PUSKU. [in Ukrainian].
16. Lavruk, V. (2019). Metodyka otsinky efektyvnosti ta analizu innovatsiynoi diyalnosti v silskomu hospodarstvi [Methodology for assessing the efficiency and analysis of innovation in agriculture]. *Elektronnyy zhurnal Efektyvna ekonomika* [Electronic Journal Effective Economics] <<http://economy.nayka.com.ua/index.php?operation=1&iid=192>>. (2019, April, 21). [in Ukrainian].
17. Lyutyty, Y.I. (1991). *Prognozirovaniye i planirovaniye ispolzovaniya zemelnykh resursov: ucheb. posobiye* [Prediction and planning of land use: textbook]. Kyiv: USKHA. [in Russian].
18. Mochernyy, S. V. (2000). *Ekonomichna entsyklopediya. U 3 tomakh*. Kyiv: Akademiya [Economic Encyclopedia. In 3 volumes], 1. [in Ukrainian].
19. Oleksyuk, O. (2009). Tekhnolohiya otsinky rezultatyvnosti diyalnosti pidpryyemstva [Technology for assessing the effectiveness of the enterprise. Collection of scientific works of the ChTTU]. *Zbirnyk naukovykh prats CHDTU. Seriya Ekonomichni nauky* [Series of Economic Sciences. Cherkasy: ChTTU]. Cherkasy: CHDTU, 22, 2, 169-173. [in Ukrainian].
20. Paderin, I. (2003). Nauchnyye i prakticheskiye aspekty povysheniya ekonomicheskoy effektivnosti sovremennogo predpriyatiya [Scientific and practical aspects of increasing the economic efficiency of a modern enterprise]. *Visnik Akademii ekonomicheskikh nauk Ukraini* [Bulletin of Academy of Economic Sciences of Ukraine], 1, 89-95. [in Russian].

21. Pakhomov, V.M. (1984). Kriteriy i pokazateli effektivnosti ispolzovaniya zemli [Criterion and indicators of land use efficiency]. *Voprosy effektivnogo ispolzovaniya zemelnykh resursov. Sbornik nauchnykh trudov* [Issues of efficient use of land resources. Collection of scientific papers]. Moscow: GIZR, 108-114. [in Russian].
22. Popova, M.M. (2014). Ekologo-ekonomichna efektyvnist' yak skladova sukupnoyi rezul'tatyvnosti ahropromyslovoho vyrobnytstva [Ecological-economic efficiency as a component of aggregate productivity of agro-industrial production]. *Visnyk ZHNAEU* [Visnyk ZNIAU], 1-2 (43), 2, 241-249. [in Ukrainian].
23. Tkal, Y. S. (2011). Upravlinnya efektyvnisty vykorystannya zemelnykh resursiv silskohospodarskymy pidpryyemstvamy: *dysertatsiya na zdobuttya naukovoho stupenyu kandydata ekonomichnykh nauk* [Management of the efficiency of use of land resources by agricultural enterprises: a thesis for obtaining a scientific degree of a candidate of economic sciences]. Sumy: Sumy National Agrarian University. [in Ukrainian].
24. Tkachuk, S.A. (1983). *Effektivnoye ispolzovaniye zemelnikh resursov (Voprosy upravleniya zemel'nymi resursami)* [Efficient use of land resources (Land management issues)]. Moscow: Economy. [in Russian].
25. Chernetska, O. (2011). Metodichni pidkhody do vyznachennya efektyvnosti vytrat silskohospodarskykh pidpryyemstv v upravlinskomu obliku [Methodical approaches to determining the cost-effectiveness of agricultural enterprises in managerial accounting]. *Aktualni problemy rozvytku ekonomiky rehionu* [Actual problems of the region's economy development], 7(1), 188-195. [in Ukrainian].
26. Shamanayev, V.S. (1979). *Effektivnost ispolzovaniya zemli v usloviyakh industrializatsii selskogo khozyaystva* [Land use efficiency in the conditions of industrialization of agriculture]. Moscow: Kolos [in Russian].
27. Yachmenova, V. M. (2010). *Efektyvnist upravlinnya diyalnistyu promyslovoho pidpryyemstva ta diahnozyka zahroz: monohrafiya* [Efficiency of management of activity of an industrial enterprise and diagnostics of threats: a monograph]. Simferopol: ARIAL. [in Ukrainian].
28. Yashchenko, O. I., Romanyuk, O. (2008). Ekonomichni ta sotsialni aspekty otsinky efektyvnosti [Economic and social aspects of performance evaluation]. *Naukovyy visnyk NLTU Ukrayiny* [Scientific herald of NLTU of Ukraine], 18(6), 237-238. [in Ukrainian].